

Олександр ЛУЦЬКИЙ

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7214-5872>

e-mail: loi_lviv@ukr.net

**ПОЧАТКИ РАДЯНСЬКИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У ЛЬВОВІ: МОНОГРАФІЯ «СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ
В РАДЯНСЬКОМУ СЕЛІ. НА ПРИКЛАДІ СІЛ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР» (1976)**

Реконструйовано основні етапи процесу підготовки й видання монографії та виокремлено специфіку науково-дослідного процесу, спрямованого на її появу. Акцентовано увагу на наявності вагомих внутрішніх і головню зовнішніх чинників, які визначали неминучі труднощі в досягненні задуму, який повинна була репрезентувати монографія. Показано, що перед колективом новоствореного 1967 р. відділу конкретно-історичних досліджень Інституту суспільних наук було поставлено завдання впродовж 1967–1971 рр. провести соціологічне дослідження на тему «Соціалістичні перетворення в західноукраїнському селі», виконання якої мало завершитися підготовкою колективної монографії.

Зазначено, що складання плану і програми складного й масштабного проєкту покладалося на осіб, серед яких не було жодного професійного соціолога. Вказано, що через брак спеціальних знань і відсутність досвіду проведення соціологічних досліджень у співробітників відділу, їхня практична робота, особливо на початках, не відповідала певним методологічним стандартам. Зауважено, що на той час така ситуація аж ніяк не була винятком в Україні.

Вказано мету наукового дослідження й основні засоби її досягнення. Наголошено, що в дослідженні було надано перевагу анкетному методу збору інформації, який давав змогу одержати максимально можливу, багату подробицями, здебільш унікальну інформацію про соціальну реальність західноукраїнського села. Показано основні досягнення дослідницької пошукової роботи соціологів і визначено їх персональний склад та конкретну участь у реалізації наукового проєкту. Засвідчено, що на основі залучення нових джерел, передовсім матеріалів соціологічних досліджень й експедиційних обстежень, їм вдалося створити широку і різнобічну інформаційну основу про реальну ситуацію в соціально-економічному житті та духовному світі західноукраїнського селянина, яку автори, попри всю залежність від ідеологічних «завдань», намагалися використати у своїх текстах задля наближення до історичної правди.

Показано, що в умовах тогочасної історичної реальності, коли ідеологічний тиск і цензура зробили неможливим пошук наукової істини, їхні творчі потуги були приречені на поразку. Констатовано, що після примусового доопрацювання та редагування рукопису монографії, з огляду на цензуру, без якої її публікація була неможлива,

книжка, оригінальна за задумом і досі неповторна в українській соціології, значною мірою втратила первісний автентичний зміст.

Ключові слова: соціологія, відділ конкретно-соціологічних досліджень, Інститут суспільних наук, монографія, цензура, Григорій Ковальчак.

Соціогуманітарна наука в СРСР десятки років функціювала у вузькому колі усталених партійних догм та комуністичних ідеологем. І хоча після смерті Сталіна (Іосиф Сталін) ідеологічний тиск у цій сфері дещо послабився, набравши пом'якшених форм, проте не змінив своєї суті. Тоталітарна система, як і раніше, викорінюючи вільну думку та слово, позитивно сприймала лише ті дослідження й висновки, які йшли в руслі догматичних версій комуністичної ідеології, рішень партії та уряду. Інші думки, об'єктивна, навіть найлояльніша критика помилок, недоліків і прорахунків у державній політиці партії були недопустимі та кваліфікувалися як перекручення дійсності, суб'єктивістське висвітлення проблем, упереджене вишукування тінювих сторін тощо. Відносна свобода була тільки в кільватері панівної ідеології. Абсолютно недопустимою залишалася критика концептуальних положень офіційної ідеології, принципів функціонування владного механізму, адміністративно-територіального устрою та організації господарського механізму як цілості тощо. Вищий рівень керівництва взагалі був виведений за межі наукової критики. Про доктринальні помилки утопічного соціалістичного проєкту не могло бути й мови. За цим ретельно стежила підпорядкована політичним вимогам цензура, гостро реагуючи на найменший відступ учених від офіційних методологічних канонів, не допускаючи їхніх праць до друку. З наукових напрацювань вилучали все, що могло б розвінчати постулат про правильність політики Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС). Відповідно, втручання державних і партійних чинників у науковий процес, ідеологічний тиск, насаджування догм силою негативно позначалися на науковій продукції як усіх науково-дослідних установ СРСР соціогуманітарного профілю, так і на доробку Інституту суспільних наук (ІСН) АН УРСР (з 1993 р. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Показовою в цьому стала історія з публікацією колективної монографії співробітників відділу конкретно-соціологічних досліджень, створеного в березні 1967 р. і покликаного на основі соціологічних методів дослідження вивчати конкретні процеси та явища соціального життя в регіоні й обґрунтовувати форми й методи переборення назрілих соціально-економічних та суспільно-політичних проблем і суперечностей.

З позицій поступального розвитку соціологічної науки в УРСР створення такого відділу у Львові варто оцінювати позитивно. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років – у період певного послаблення ідеологічних заборон у СРСР – соціологія як суто наукова дисципліна, що вивчає предметні суспільні явища, доступні спостереженню, верифікації та вимірюванню, переживала період відродження, перебуваючи на початковій стадії конституювання як самостійної галузі у структурі радянського суспільствознавства. У цей час у Москві й Ленінграді на громадських засадах виникли перші наукові колективи, які зайнялися дослідженнями в цій галузі. У 1960 р. в Інституті філософії АН УРСР створено першу в УРСР групу соціологічних досліджень, а восени того ж року проведено перше конкретно-соціологічне дослідження на одному з київських промислових підприємств (Степаненко, Батаєва, 2023). Лише 1966 р. в Інституті філософії АН СРСР був створений відділ конкретно-соціологічних

досліджень, а в Інституті філософії АН УРСР із листопада 1967 р. функціонував відділ методології, методики і техніки конкретно-соціологічних досліджень (Степаненко, Батаєва, 2023). У 1968 р. на базі відділу конкретно-соціальних досліджень Інституту філософії АН СРСР організовано Інститут конкретних соціальних досліджень АН СРСР, який очолив академік Олексій Румянцев.

У Львові ж 1964 р. створено науково-дослідну лабораторію конкретно-соціальних досліджень ЛДУ (Львівського державного університету ім. І. Франка), яку, відповідно до штатного розкладу університету, на основі наказу ректора від 6 лютого 1965 р., перейменовано на науково-дослідну групу конкретно-соціологічних досліджень при ІСН, який із вересня 1963 р. по квітень 1969 р. перебував у складі ЛДУ як окремий структурний підрозділ (Архів ІУ-3, арк. 1). Очолив групу кандидат економічних наук Любомир Олесевич, який від жовтня 1953 р. до липня 1964 р. працював у відділі економіки (від 1963 р. – відділ економічних наук) ІСН на посаді молодшого, а потім старшого наукового співробітника, при цьому в 1961–1963 рр. виконував обов'язки завідувача (Архів ІРД-1, арк. 94 зв.).

Відповідно до затвердженого плану, група працювала над темою «Питання формування духовного обличчя радянської молоді». 18 грудня 1964 р. за участю працівників кафедри наукового комунізму й педагогіки вона провела суцільне анкетування студентів усіх 11 факультетів денного відділення університету на тему «Ставлення студентів до навчання за обраною спеціальністю». Зібрану у 2 403 студентів (66 % від загального складу) анкетну інформацію оперативно опрацювала в першому кварталі 1965 р. за допомогою лічильно-перфораційних машин, зробила відповідні висновки, які передала в ректорат вишу та Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР (МВССО УРСР). Із ними також ознайомилися працівники Центрального комітету компартії (ЦК КП) УРСР та львівського обкому партії (Архів ІУ-3, арк. 1, 2, 4). За свідченнями Л. Олесевича, результати цього дослідження показали, що значна частина студентства у процесі навчання доходить висновку, що обрана спеціальність їй не підходить. Ба більше, велика частина негативно ставилася до майбутньої професії вчителя. Відповіді також засвідчили, що студенти критично оцінювали навчальний процес у виші й були зацікавлені в його вдосконаленні (Архів ІУ-3, арк. 2).

Науково-дослідна робота групи в галузі конкретно-соціологічних досліджень загалом була прикладною і постійно натрапляла на різні організаційно-фінансові й інші перешкоди, зіштовхувалася із труднощами, пов'язаними з недостатньою теоретичною та практичною підготовленістю працівників для ведення регулярних соціологічних обстежень. Великі труднощі виникали через те, що співробітники працювали у штатах університетів, загалом перебували на бюджеті вишу, але фактично їхня робота вважалася складовою діяльності ІСН (Архів ІУ-3, арк. 9–10). У 1966 р. група ввійшла до штату лабораторії конкретно-соціологічних досліджень знову створеного економічного факультету ЛДУ і її науково-організаційна діяльність відтоді стала безпосередньо невід'ємною частиною наукової роботи вишу. Основним напрямом її діяльності залишилася проблематика, пов'язана з вищою школою. Від січня 1967 р. виконувач обов'язків завідувача лабораторії Л. Олесевич працював у Львівському відділенні Інституту економіки АН УРСР, на яке було покладено функції головної науково-дослідної установи економічного профілю в західному регіоні України, де він у 1967 р. очолив відділ соціологічних досліджень (затверджений на цій посаді Постановою Президії АН УРСР № 121 від 21 квітня 1968 р.) (Архів ІРД-1, арк. 112).

Перші кроки з формування відділу конкретно-соціологічних досліджень ІСН відбулися 1966 р. відповідно до рішення МВССО УРСР (червень 1966 р.) про ліквідацію після закінчення виконання останньої трирічної основної наукової теми «Економічні питання розвитку продуктивних сил західних районів УРСР» відділу економічних наук (Архів ІУ-4, арк. 1–2). У попередні кілька років, особливо в 1965–1966 рр., а частково й раніше, в умовах постійної загрози ліквідації відділу з нього розпочався відтік кадрів. У 1963 р. у зв'язку із запланованою передачею ІСН до складу ЛДУ, згідно із загальною нормою скорочення, запропонованою АН УРСР, були виведені зі штату відділу чотири посадові одиниці (двоє старших і один молодший науковий співробітники та лаборант). Безпосередньо перед цим або ж зразу після цього звільнилися старші науковий співробітники Тетяна Козлова, Григорій Суржок і молодший науковий співробітник Всеволод Богаєнко. У вересні 1963 р. молодший науковий співробітник Йосип Петрович став аспірантом Львівського політехнічного інституту, у липні 1964 р. на роботу у ЛДУ перейшов старший науковий співробітник Л. Олесевич. На викладацьку роботу, зокрема на знову створений економічний факультет ЛДУ перейшли кандидати наук: Михайло Олексієнко (перший його декан), Василь Кононенко, Богдан Яремчишин (останній завідувач відділу до 16 березня 1966 р.). Отримавши попередження, що не зможуть працювати ні в економічній, ні в конкретно-соціологічній проблематиці, звільнилися кандидати наук: Михайло Лемеха, Степан Мартинюк, Богдан Мельник, а також Я. Садовий (ім'я не встановлено), який на той час закінчив написання кандидатської дисертації. Колишній бібліограф відділу Любов Наконечна вступила до аспірантури Інституту економіки АН УРСР (Архів ІУ-4, арк. 1–2).

У таких невідрадних умовах із кадровим наповненням дирекція запропонувала колективу відділу конкретно-соціологічних наук (який складався із трьох осіб: виконувача обов'язків завідувача, кандидата економічних наук Івана Кривокобильського, молодшого наукового співробітника Володимира Падуса і старшої лаборантки Надії Столярчук) виробити план комплексного соціологічного вивчення села на тему «Західноукраїнське село за тридцять років радянської влади». Судячи зі звіту виконувача обов'язків завідувача відділу від 12 грудня 1966 р., який довго не полишав сподівань на відновлення в інституті відділу економічних наук, на той час розпочався збір бібліографії з цієї теми за трьома напрямками соціології: теорія, методи та соціологія села. Попередньо був накреслений і план дослідження (Архів ІУ-4, арк. 4–5), проте розгорнути повноцінно роботу над виконанням теми не вдалося. Наприкінці листопада 1966 р. І. Кривокобильський написав заяву на ім'я директора Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР із проханням прийняти його за конкурсом на посаду старшого наукового співробітника. Наказом по відділенню від 1 грудня 1966 р він був призначений на посаду виконувача обов'язків старшого наукового співробітника відділу конкретної кібернетики (до проходження конкурсу) з 6 грудня (Архів ІРД-2, арк. 10, 18). У лютому 1967 р. на посаду молодшого наукового співробітника відділу історії країни був переведений В. Падус. Того ж року залишила інститут і перейшла на інше місце праці Н. Столярчук (Ісаєвич, 2001).

Фактично, створення відділу конкретно-історичних досліджень ІНС розпочалося в березні 1967 р. у складі чотирьох штатних одиниць молодших наукових співробітників, двох старших лаборантів і завідувача відділу (Архів ІУ-6, арк. 1). Протягом березня – початку червня 1967 р., ще до оголошення конкурсу, були заміщені: посада завідувача відділу (Григорій Ковальчак від 16 березня 1967 р.) і двох молодших наукових

співробітників без наукового ступеня (Петро Максимук, Яромира Жовтанецька), а також двох старших лаборантів (Богдан Микитів і Аряна Буська), які не мали вищої освіти. Дві посади молодших наукових співробітників тривалий час залишалися незаміщеними (Архів ІУ-6, арк. 3; Архів ІУ-5, арк. 60). У травні 1968 р. на посаду молодшого наукового співробітника у відділ був прийнятий Петро Зубович-Яворський, а в липні – Володимир Голяк.

Новий структурний підрозділ інституту відчував постійний «голод» у кваліфікованих працівниках, пошуки яких – трудовітка праця, адже дослідник має мати глибокі спеціальні знання щодо методики, техніки й організації соціологічних досліджень і відповідні практичні навички. У відділі не було жодного соціолога за базовою профільною освітою. Крім завідувача, кандидата економічних наук Г. Ковальчака, який очолював відділ у 1967–1972 рр., із чотирьох молодших наукових співробітників без наукового ступеня за базовою фаховою підготовкою було двоє економістів, журналіст і філолог, при цьому жоден до приходу у відділ не працював у науковій сфері. Всі вони повинні були оперативно перекваліфіковуватися у соціологів, що вимагало належної орієнтації у складній ієрархічній структурі марксистської соціології, знання суті соціологічних законів, вияснення конкретних механізмів їхньої дії, умов й обставин їх реалізації. Працівникам потрібно було швидко освоїти категоріальний фонд соціології, методику і техніку конкретних соціологічних досліджень, навчитися їх проводити.

Оскільки ні відділ, ні жоден із його працівників не був членом Радянської соціологічної асоціації – громадської наукової установи, створеної постановою Президії АН СРСР від 13 червня 1958 р. для сприяння розвитку соціології в СРСР, підвищення теоретичного рівня досліджень, їхньої методологічної обґрунтованості і методичної надійності, то й користуватися правами її членів вони не могли, зокрема одержувати нечисленну спеціальну соціологічну літературу. За спогадами тогочасного працівника відділу Б. Микитіва, його колеги, не маючи досвіду проведення соціологічних досліджень, для поповнення знань використовували лише деяку загальнодоступну радянську літературу, видану в Москві: монографії тогочасних соціологічних світил СРСР Станіслава Струмліна, Володимира Ядова, Г. Пруденського (ім'я не встановлено), Анатолія Харчева, Андрія Здравомислова та ін., двотомник «Социология в СССР» за редакцією Геннадія Осипова (1966), публікації збірника «Социальные исследования» тощо.

Така ситуація не була винятком. Через цензурні обмеження і заборони «буржуазної» соціології не було жодної можливості не лише використовувати сучасні теорії і перевірені довголітньою практикою методики модерної соціології, але навіть з'ясувати їх науковий зміст. У СРСР майже не перекладали праці класиків світової (західної) соціології, як наслідок зв'язок радянського суспільствознавства зі сучасною соціологічною наукою був розірваним на десятки років (Рывкина, 1989). Не дивно, що 7 січня 1968 р. на нараді філософів у ЦК КПУ доповідачі (Іван Головаха, Микола Гончаренко, В'ячеслав Кудін, Володимир Танчер, Мирослав Попович) практично одноголосно вказували на необхідність наукової організації соціологічних досліджень, оскільки їх досі проводили «по-ремісничому», звертали увагу на відсутність у республіці системи підготовки кадрів соціологів, наголошували, що «соціологи не мають кадрів і не знають, що досліджувати» (Овчаренко, 2000).

Згідно із планами досліджень, які затвердила вчена рада інституту, співробітникам новоствореного відділу конкретно-соціальних досліджень було поставлено

завдання від липня 1967 р. і до кінця 1970 р. готувати працю на тему «Соціалістичні перетворення в західноукраїнському селі» (№ державної реєстрації 69043280 у Всесоюзному науково-технічному інформаційному центрі), виконання якої повинно було закінчитися підготовкою колективної монографії та узагальнювальної підсумкової доповідної записки «Про шляхи поліпшення суспільно-політичної та культурно-освітньої роботи серед колгоспників» для директивних органів. На 1967 р. було заплановано складання програми дослідження. Одночасно відбувався пошук джерел та опрацювання спеціальної літератури. Загалом, джерельну базу підбирали, враховуючи специфіку теми дослідження, і в підсумку вона виявилася достатньо повною і різноманітною.

У діях ідеологічного апарату вищих інстанцій, який давав дозвіл на проведення масштабних соціологічних досліджень у регіоні, проглядався очевидний прагматичний розрахунок: одержати на основі доповідних записок науковців об'єктивну інформацію про реальний стан справи в західноукраїнському селі, необхідну для внесення певних змін у шаблонний механізм реалізації прийнятих раніше партійно-урядових рішень. Особливо гостро таке завдання постало після усунення від влади Нікіти Хрущова (Никита Хрущов), коли нове керівництво СРСР ініціювало перегляд державної аграрної політики, намагаючись зробити її більш прийнятною для населення. Про це свідчила доповідь Леоніда Брежнєва (Леонид Брежнев), який успадкував пост першого секретаря ЦК КПРС на березневому (1965) пленумі ЦК «Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства в СРСР», у якій фактично констатовано провал сільськогосподарської політики попередника. Не було таємницею, що в народі зростало розуміння допущених помилок, хоча радянська пропаганда продовжувала розхвалювати досягнення в розбудові комунізму. Соціально-економічна ситуація вимагала наукового осмислення, критичного аналізу, щоб не тільки поставити об'єктивний діагноз сучасному стану сільського господарства й аграрного сектору загалом, а й визначити раціональну економічну та соціальну перспективи села. Проте парадокс: що об'єктивнішими могли бути результати соціологічного дослідження, то меншими ставали шанси їх оприлюднення і застосування в соціальній практиці. Як і раніше, відповідальність за труднощі в сільському господарстві перекладалася на виконавців спущених зверху директив. Не таємниця, що партійні чиновники, які володіли реальною владою на місцях, виступаючи в ролі «керманича-підпасича», були залежними від центральної влади, починаючи, наприклад, від виділення «фондів» (гарантованого промислового і продуктового постачання) до вирішення особистих проблем (зрозуміло, відповідно до важливості обійманих управлінських посад): отримання після виходу на пенсію квартири в будинках «вищої категорії» в центрі Києва чи Москви, туристичні поїздки за кордон за державні кошти, влаштування дітей у престижні виші тощо. Тому вони здавна навчилися надавати в рапортах у Москву лише ту інформацію, яку там очікували, тобто створювали видимість добробуту. І хоча перші кроки реформ із використанням ринкових економічних регуляторів були успішними та принесли певні позитивні зміни, проте не змінили суті господарського механізму. У сфері управління далі процвітали бюрократизм і формалізм. Заходи щодо підвищення продуктивності аграрного сектору, не підкріплені економічно, були лише деклараціями. У таких умовах спробу зміни господарського механізму СРСР досить швидко нейтралізували партійні структури, які спустили на гальма реформу аграрного сектору. Потреба в її науковому супроводі втрачала сенс. Практична важливість напрацювань науковців автоматично зводилася до мінімуму.

Натомість співробітники відділу під керівництвом Г. Ковальчака одержали дослідницьке завдання, спрямоване на досягнення конкретного наукового результату, – виявити і показати основні вектори й результати глибинних соціальних змін у повсякденному житті та побуті західноукраїнського села, проаналізувати динаміку суспільних настроїв на тлі системних суспільно-політичних перетворень. Вони намагалися самостійно, на основі об'єктивного аналізу емпіричних даних, отриманих з усіх доступних їм джерел, зокрема архівних фондів, матеріалів перепису населення, періодики і передовсім здобутих під час соціологічних досліджень, проведених у шести селах, розташованих у трьох різних зонах західного регіону України (гірської, лісостепової і поліської): Дорожів, Стенятин Львівської обл., Нижній Березів Івано-Франківської обл., Колодрібка Тернопільської обл., Мирне, Журавлине Волинської обл., з'ясувати реальну ціну і наслідки вже досягнутого та зробити обґрунтований прогноз на перспективу. На думку виконавців наукового проєкту, вказані села, де разом проживало до 10 тис. осіб, відображали найхарактерніші особливості історичного минулого селянства всіх західних областей УРСР, його типові риси за найважливішими соціально-економічними показниками, тож вибірка вважалася репрезентативною, а отже, результати, одержані під час соціологічних опитувань, цілком можна екстраполювати на весь селянський прошарок регіону.

Позитивною в роботі інститутських соціологів варто вважати і спробу програмування свого першого дослідження. На початковому етапі виконання складного і масштабного проєкту було складено план дослідження, розроблено й обговорено перші варіанти його програми¹ і розгорнутої «Анкети посімейного обстеження» (Архів ІУ-5, арк. 64–66; Дашкевич, 2006, с. 617), організовано відрядження співробітників в окремі села з метою вибору конкретних об'єктів вивчення. Але соціологічні дослідження відділу мали й суттєвий, за сучасними вимогами, недолік – слабку розробленість компонентів програми, понятійного апарату.

Відсутність досвіду програмування спершу обмежила зміст первісної програми дослідження до методів та інструментарію збору інформації і початкового плану монографії. У первісній програмі були відсутні такі її основні частини: а) обґрунтування теми; б) аналіз проблеми й уточнення понять, які розкривають об'єкт дослідження; в) завдання дослідження; г) формулювання гіпотез; д) визначення об'єкта дослідження, обґрунтованість і репрезентативність вибірки; е) календарний план дослідження – ті обов'язкові складові, які є відправними пунктами будь-якого вартісного соціологічного дослідження (Архів ІУ-7, арк. 6). Від них безпосередньо залежать усі наступні методичні й організаційно-технічні процедури, які забезпечують одержання достовірної інформації.

Підготовка дослідження ґрунтувалася на практичній роботі, яка велася відповідно до канонів «активного спостереження». Цей метод, ще з початку ХХ ст. посідає важливе місце в соціальній антропології і полягає у зануренні дослідника в соціум, який той планує вивчати, до того ж на досить тривалий час. У дослідженні було надано перевагу анкетному методу збору інформації. Використовувалися 9 різних анонімних анкет-питальників, які вміщували майже 500 відкритих (без переліку можливих відповідей) запитань, за допомогою яких можна було одержати максимально можли-

¹ Підготовку програми дослідження відділ проводив у співпраці з лабораторією конкретно-соціологічних досліджень ЛДУ і відділом етнографії Музею етнографії та художнього промислу у Львові. Програму й анкети обговорювали на спільному засіданні.

ву, багату подробицями, здебільш унікальну інформацію. Фактично, це була програма розгорнутого інтерв'ю, питання якого давали змогу не загнати відповіді опитуваних у наперед виставлені межі. Інтерв'ю проводили методом безпосереднього контакту анкетера з респондентом (формалізованого інтерв'ю «віч-на-віч» (*«face to face»*) згідно з питальником), який, як передбачала інструкція дослідження, сам мав письмово відповідати на запитання. Але в низці випадків (передусім це стосувалося мало- і неграмотних людей старшого віку) було передбачено, що анкетер зі слів респондента може сам заповнити анкету. При цьому учасникам польових експедицій доводилося додатково роз'яснювати мету опитувань, а також суть запитань. Певні труднощі в опитуваннях, проведених на основі генеральної вибірки, створювало й те, що не всі опитувані однаково виявляли розуміння суті цих досліджень, а окремі (особливо на початку) відмовлялися від участі, керуючись упередженнями і побоюваннями, що їхні відповіді можуть бути використані проти них.

Як згадував учасник експедицій Б. Микитів, частина з них не могла сприйняти співрозмовників як «просто інтерв'юерів», завдання яких лише вислухати і зафіксувати відповіді на сформульовані в анкеті запитання, а розглядала їх як «кегебістів», які готують відповідні документи на депортацію. Травматичний досвід населення західних областей 1940-х років, безперечно, давався в знаки – респонденти не були впевнені в конфіденційності опитування, не довіряли інтерв'юерам і побоювалися висловлюватися чітко та послідовно. Щоби встановити надійніший контакт з опитаними, керівник експедиції зазвичай після приїзду збирав актив села, потім загальні колгоспні збори, на яких пояснював мету та завдання соціологічного дослідження. Пізніше принагідно доводилося додатково інформувати окремих респондентів про справжні наміри науковців.

З огляду на те, що всі питання були відкритими, опрацьовувати матеріали анкет доводилося вручну. Для точного статистичного обчислення кількісних даних, отримання необхідних «валових» показників, які в загальному характеризували досліджувані суспільні явища і процеси, у відділі постійно бракувало лічильних (обліково-аналітичних – за тодішньою термінологією) клавішних електричних машинок – типу МПН. До виконання такої трудомісткої роботи залучали передусім допоміжний персонал – старших лаборантів: Богдана Микитіва, який цю роботу у відділі виконував постійно, Аріяну Буську, а з 15 листопада 1969 р. – Дарію Тибель. Вони повинні були технічно опрацьовувати первинну соціологічну інформацію, складати прості та зведені статистичні таблиці з окремих тем і підтем програми дослідження (у чітко визначені терміни), передруковувати експедиційні звіти, робочі щоденники учасників польових експедицій, спогади, записані від селян. До статистичного опрацювання матеріалів пізніше долучилися також молодші наукові співробітники: Петро Максимук, Яромира Жовтанецька, Петро Зубович-Яворський (працював до 29 вересня 1969 р.), Володимир Голяк, Микола Рудюк (з 16 грудня 1969 р.), які змушені були більшість свого робочого часу витрачати на виконання суто механічних функцій. Загалом, усім виконавцям наукового проекту довелося докласти чимало зусиль, щоби вчасно виконати всю підготовчу роботу, адже відділ до кінця 1971 р. залишався малочисельним. Тоді в ньому працювало: чотири молодші наукові співробітники (В. Голяк, Я. Жовтанецька, П. Максимук, М. Рудюк) та двоє лаборантів (Б. Микитів і Д. Тибель). Очолював відділ Г. Ковальчак, який створював його практично з нуля. Усього було семеро штатних співробітників (Архів ІУ-10, арк. 247, 249).

Оскільки співробітники відділу приступили до збору й опрацювання первинного емпіричного матеріалу, попередньо не розробивши детальної і чіткої програми соціологічного дослідження, у виконавців часто виникали зайві труднощі на різних етапах його проведення. Робота проводилася без необхідної ритмічності, бракувало й чіткого розподілу праці між окремими учасниками. Проте в підсумку їм таки вдалося зібрати й узагальнити величезний емпіричний матеріал. Вони вже за перші 2 роки роботи над темою заповнили на основі посімейного обстеження 3 000 різноманітних анкет, на основі опрацювання яких виготовили до 100 статистичних таблиць. Саме ці матеріали мали стати фактографічною основою колективної монографії «Соціальні перетворення в радянському селі».

Польові дослідження, які розпочалися в січні 1968 р., стали справжньою науковою лабораторією для співробітників відділу, які впродовж 3-х років тісно контактували з населенням, намагаючись вникнути в особливості його повсякденного життя, ухопити настрої та оцінки, а відтак ретельно зафіксувати в робочих щоденниках досліджувану соціальну реальність. У 1968–1970 рр. в усіх шести селах проведено детальне посімейне обстеження (окремі експедиції тривали 1,5–2 місяців, а часто й довше) (Архів ІУ-1, арк. 28, 118, 127; Архів ІУ-2, арк. 140–141; Матеріали до протоколів, 1976): на кожну сім'ю завели спеціальну анкету – своєрідний паспорт із найповнішою інформацією про її життя за останні 50 років. Збирали дані не лише про вік, стать, сімейний стан, національність, професію, місце праці, соціальне походження членів сім'ї, її структуру та поколінний склад на 1939, 1959, 1968–1970 рр., народжуваність і смертність дітей після 1920 р., забезпеченість землею, худобою, житлом, господарським інвентарем, предметами домашнього та культурного вжитку, книжками й періодикою в 1939 р. і 1968–1970-х роках, а й зміни в харчуванні, одязі, способах лікування, стані здоров'я, ставленні членів сім'ї до своєї праці, професії, побутових умов на селі й іншу базисну етносоціокультурну інформацію.

Для предметного та змістовного розкриття окремих компонентів суспільної свідомості ретельно фіксували й вивчали висловлювання і побажання респондентів під час приватних розмов з опитувачами (анкетерами), судження селян під час виступів на загальних зборах, засіданнях правлінь колгоспів, сесіях сільських рад, письмові апеляції до влади, одночасно ініціювали і проводили записи спогадів тощо. Ці джерела особистого походження давали змогу дослідникам наблизитися до кращого розуміння особливостей менталітету селян та динаміки його зміни.

Особливо зблизилися учасники польових експедицій зі сім'ями, у яких тимчасово мешкали, що дало їм змогу глибше зрозуміти селянську психологію, увесь уклад їхнього життя. Співробітники відділу намагалися порозумітися з кожним інформатором, терпляче підшукували ключ до кожного характеру, щоб добитися відвертості. Дослідники намагалися перевірити достовірність суб'єктивних оцінок та інформації, одержаних від селян, із даними інших джерел, зокрема матеріалами сільського обліку. Брали до уваги те, що інколи люди (навіть за умови гарантованої анонімності) боялися відкрито говорити – приховували або й свідомо «підкореговували» біографічні дані, які, на їхню думку, могли їм зашкодити. Зважали й на об'єктивну вибіркковість людської пам'яті, що позначається на достовірності усних свідчень. Тому дуже прискіпливо вивчали допоміжні матеріали: документацію сільських установ і організацій (клубів, будинків культури, бібліотек, шкіл, товариських судів, ощадних кас, медичних закладів, поштових відділень тощо), сільських Рад депутатів трудящих, правління

колгоспів, партійних, профспілкових, комсомольських організацій, а також районну пресу. Так, працівники відділу намагалися використати різні джерела інформації й забезпечити комплексне застосування різних методичних засобів (охопно із прийомами просопографічного та мікроісторичного аналізу) при вивченні питань, які відкривали можливість проникнення у недослідженні сфери соціальної історії, що не знаходили належного висвітлення в суспільних науках у СРСР (Ковальчак та ін., 1976).

Організатором і координатором усієї роботи був Г. Ковальчак, який, вивчаючи нову для себе проблематику, дуже швидко адаптувався до завдань. Він уважно стежив за кожною поїздкою, об'єктивно оцінював її результати, постійно цікавився роботою всіх підлеглих, дуже жорстко контролював час приходу і відходу, перевіряв обсяг виконаної роботи, спонукав колег до точного запису кожного факту, кожної, здавалося би, дрібниці, наголошуючи, що вона теж може мати велику цінність. Загалом, його наукові студії відзначалися надзвичайною ретельністю і скрупульозністю, за що він одержав в інституті прізвисько «Бухгалтер». За спогадами, Г. Ковальчак міг за потреби і підвищити голос, але без перегибів. Він намагався бути справедливим до колег, завжди ненав'язливо робив слушні зауваження щодо роботи. Як зауважив Ярослав Дашкевич, Григорій Ковальчак «дуже любив радити, особливо молодим, але лише до того моменту, поки не розчаровувався в їх наукових можливостях» (Архів ІУ-5, арк. 64–66; Дашкевич, 2006, с. 618). У роботі не любив нехлюйства, недбалості, неакуратності, негативно ставився до зайвих розмов. До тих, у кому бачив дослідницький хист і відповідальне ставлення до обов'язків, ставився по-батьківськи, з теплою. Наприклад, надовго закарбувалося в пам'яті його традиційне в таких випадках звертання «дєтка».

Продовжити обраний науковий напрям відділу конкретно-соціологічних досліджень не вдалося. Чергова структурна реорганізація в інституті під претекстом перегляду його наукової тематики призвела до перепрофілювання відділу соціологів. У контексті «подальшого вдосконалення тематичної спрямованості науково-дослідної роботи Інституту» їхню тематику було максимально наближено до потреб панівної ідеології. У 1972–1974 рр. у центрі уваги соціологів перебувала тема «Подолання релігійних пережитків свідомості трудящих на сучасному етапі». Перед науковцями перепрофільованого відділу поставили завдання: «... показати формування атеїстичного світогляду у трудящих сучасного села і шляхи подолання релігійних пережитків» (Архів ІУ-15, арк. 87–88). На початку 1972 р. Г. Ковальчак, який відзначався вимогливістю до себе, повагою до наукової істини, переконавшись у неможливості вести об'єктивні соціологічні дослідження, подав у відставку (пізніше, за спогадами, колишнім підлеглим він заявив: «Мені соромно займатись атеїзмом, я економіст»). Учений категорично відмовився працювати у фактично новому структурному підрозділі інституту², перший штат і кадрове ядро якого спочатку становили співробітники колишнього відділу конкретно-соціологічних досліджень. Завдяки їм тяглість традицій наукових соціологічних досліджень в ІСН у 70–80-х роках ХХ ст. не була втрачена.

Спершу фактично новий структурний підрозділ інституту, який у 1972 р. очолив Юрій Сливка, мав назву «відділ соціологічних проблем формування атеїстичного світогляду», з 1974 р. по 1978 р. – «відділ проблем формування науково-атеїстичного світогляду», з 1979 р. по 1981 р. – «відділ історії і теорії атеїзму», з 1981 р. по

² Дирекція ІСН погодилася на переведення Г. Ковальчака на посаду старшого наукового співробітника у відділ історії України, де він працював до початку 1967 р.

1983 р. – «відділ історії релігії і наукового атеїзму», а з 1983 р. по 1990 р. – «відділ історії релігії та теорії атеїзму», який послідовно досліджував закономірності становлення й утвердження масового атеїзму в західному регіоні України, опираючись на матеріали соціологічних обстежень. Партійні органи зорієнтували співробітників відділу передусім на вивчення поточних процесів релігійного життя та інформування партійних і радянських органів про його стан та тенденції розвитку, на дослідження проблем живучості релігійності за умов «розвинутого соціалізму» і, головне, на пошук шляхів її подолання з найбільшим ефектом. Зрештою, це відповідало тогочасним науковим завданням, які ставили перед співробітниками відділу, адже, відповідно до постанови загальних зборів Відділення історії філософії і права АН УРСР від 3 лютого 1981 р., ІСН зобов'язувався зосередити увагу на систематичному дослідженні таких основних проблем: «... критика католицизму, уніатства, релігійного сектантства, “східної” політики Ватикану; вивчення нових тенденцій в ідеології і діяльності релігійних організацій; історія атеїзму і вільнодумства на Україні» (Архів ІА-1, арк. 6).

Додаткова робота відволікала від реалізації задуманого. На початку 1970-х років, у зв'язку з необхідністю термінового завершення підготовки рукопису тому «Тернопільська область» зі серійного видання «Історія міст і сіл Української РСР» і долученням до цієї роботи низки співробітників відділу конкретно-соціологічних досліджень, а також у зв'язку із залученням Григорія Ковальчака до колективу упорядників історичного тому 50-томного видання творів Івана Франка, термін виконання тематичного плану соціологів було продовжено (Архів ІУ-11, арк. 56).

Наприкінці 1971 р. підготовка колективної монографії завершилася, у січні 1972 р. і її схвалила вчена рада інституту як результат закінчення планової теми. Під час остаточної підготовки рукопису автори врахували зауваження рецензентів, скоротивши його до 19 друк. арк., удосконалили висновки і написали вступ. Вчена рада погодилася з оцінками рецензентів Юрія Сливки та Юрія Гошка і рекомендувала книжку до друку. Одночасно відповідальним редактором монографії затвердили Г. Ковальчака (Архів ІУ-11, арк. 11–12). Згодом її передали у видавництво «Наукова думка».

За тодішньої практики видавництво після ознайомлення зі змістом рукопису передавало його на зовнішнє рецензування, залучивши до цього співробітників трьох академічних установ України: Інституту історії, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського та Інституту філософії АН УРСР. Усього в рецензуванні взяло участь дев'ять фахівців: філософів, економістів, істориків, етнологів (Валентина Ніколаєва, Євдокія Талан, Л. Ткаченко (ім'я не встановлено), Вадим Миронов, Микола Приходько, Володимир Зінич, Раїса Худяк, Леся Шевченко, Євген Самборський). 27 червня 1973 р. під час обговорення рукопису на засіданні бюро Відділення економіки, історії, філософії і права вони висловили конкретні зауваження щодо розділів і параграфів або їх частини (жодний рецензент не прочитав усього рукопису – лише відповідний до свого профілю параграф) (Архів ІУ-12, арк. 137), подекуди, з відчуттям істини в останній інстанції, дуже критичні й категоричні, спонукаючи авторів шукати кращих аргументів для оціночних суджень та обирати точніші формулювання. Також висловили рекомендації щодо їхнього удосконалення, закликаючи обов'язково взяти до уваги досвід написання подібних праць у СРСР. При цьому чимало висловлених застережень, які чітко спрямовували авторів у русло вимог офіційної радянської історіографії, були не науковими, а ідеологічними. Рецензенти суголосно вказували на потребу оновлення усього рукопису найновішими

фактами і статистичними даними, врахування останніх рішень КПРС та радянського уряду з різних питань покращення добробуту і комуністичного виховання трудящих. Не сприймали вони й наміру звести до спільного знаменника проблеми дорадянського та сучасного життя. Додали і спільні, дуже критичні та категоричні, звинувачення авторів у прагненні показати життя західноукраїнського села відокремлено від загальноукраїнської дійсності. Дорікали, що висновки, які ґрунтувалися на вивченні соціальних процесів шести сіл, мовляв, не достатньо репрезентативні для регіону. За підсумками обговорення була прийнята постанова бюро відділення від 27 червня 1973 р. «Про ідейний та науковий рівень праці “Соціальні перетворення в радянському селі. На прикладі сіл західних областей Української РСР”, що знаходиться у видавництві “Наукова думка”» (Архів ІУ-12, арк. 138).

Рукопис передали в ІСН на доопрацювання. В умовах реакційного ідеологічного повороту під час урядування в УРСР Володимира Щербинського, що супроводжувалося масовими репресіями проти інакомислячих, коли у провини могли поставити навіть авторство незакінченої статті або й розмови, що кваліфікувалося як поширення наклепницьких вигадок (Баран, 1996, с. 296), без врахування усіх зауважень рецензентів існувала реальна загроза зняття монографії з видавничого плану. Про таку перспективу автори добре знали.

Варто зазначити, що в цей час було «забраковано» й повернуто з видавництва чотири монографії ІСН, які вчена рада вже рекомендувала до друку, і авторам довелося докорінно їх переробляти. Серед них, зокрема, робота Любомира Сеника «Становлення українського радянського роману», який одним із перших розпрацьовував проблему українського роману доби українського «Розстріляного відродження». Монографія, написана в 1965–1967 рр., за рішенням вченої ради від 21 лютого 1972 р. була передана у видавництво «Наукова думка». У 1973 р. роботу надіслали в Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР на рецензування. У травні ІСН отримав рецензію за підписами доктора філологічних наук Степана Крижанівського і кандидата філологічних наук Олексія Кудіна, у якій вони звинуватили автора у висвітленні літературного процесу 20-х років ХХ ст. із ревізійністських, некласових позицій, неприйнятній полеміці з усталеними у СРСР поглядами на оцінку минулого, спробі написати історію української радянської літератури «навпаки», видаючи біле за червоне, а червоне – за чорне, ігноруванні впливу російської літератури на українську тощо. Тому 13 листопада 1973 р. вчена рада ІСН була змушена скасувати своє попереднє рішення про рекомендацію рукопису монографії до друку і зобов'язала вченого докорінно переробити її (Архів ІУ-14, арк. 1).

Того ж року було відхилено й заборонено друкувати підготовлену ще 1970 р. колективну монографію «Реакційна суть ідеології і політики українського буржуазного націоналізму», яку здебільша виконували відділи філософії та історії України (обсягом 25 друк. арк.). Її оцінили як суцільний цитатник буржуазно-націоналістичних писань. І хоча ця праця була покликана запламувати українських націоналістів й офіційно визнана як особливо актуальна, однак наявний у ній аналіз давав змогу читачеві ознайомитися з їхньою теоретичною і публіцистичною спадщиною 20–30-х років ХХ ст., тогочасною політичною діяльністю в Західній Україні (Архів ІУ-8, арк. 9; Архів ІУ-9, арк. 73). Ця монографія, як і попередня, так і залишилася неопублікованою.

Загалом, лише в 1973–1974 рр. із видавництва «Наукова думка» до інститутів Секції суспільних наук АН УРСР для «ретельної додаткової апробації» повернули

195 праць обсягом 3 312 авт. арк. Відтак було припинено видання 15 монографій і збірників обсягом 271 арк., ще 19 видань обсягом 383 арк. зазнали значної переробки (Науковий архів, арк. 225). У цей час групу українських істориків, філософів, економістів, мовознавців та літературознавців, зокрема і в ІСН, із політичних мотивів звільнили, фактично зламавши їхню наукову кар'єру. Імена багатьох із них були занесені до «чорних списків», які розіслали у видавництва, редакції газет і журналів, що надовго до мінімуму звело їхні публікаційні можливості.

За таких обставин 4 липня 1973 р. на засіданні відділу соціальних проблем формування атеїстичного світогляду було ухвалено рішення: погодитися з основними зауваженнями рецензентів і зобов'язати авторський колектив – Г. Ковальчака, В. Голяка, Я. Жовтанецьку і П. Максимука – доопрацювати монографію відповідно до вимог рецензентів, звернувши особливу увагу на піднесення ідейно-теоретичного рівня праці (Архів ІУ-13, арк. 84). Очолив цю роботу відповідальний редактор книжки – Г. Ковальчак, який, очевидно, добре усвідомлюючи ситуацію несвободи і безвиході, змушений був визнати (такі були «правила гри», запроваджені тоталітарним режимом): «... загалом беручи, рецензенти правильно вказали на недоліки рукопису: поверхову характеристику розвитку аграрних відносин в західних областях України в період капіталізму і соціалістичних перетворень в післявоєнні роки, надмірну розтягнутість у висвітленні питань формування комуністичного світогляду колгоспного селянства, дріб'язковість у характеристиці побутових умов, недосконалість структури першого розділу, необхідність повнішого висвітлення допомоги держави у колгоспному будівництві, ролі партії у вихованні трудящих, поглиблення характеристики розвитку медичного обслуговування населення, збільшення доходів селянства, ролі присадибного господарства та ін.» (Архів ІУ-13, арк. 114).

При доопрацюванні всіх розділів і параграфів колективної монографії, за свідченнями Г. Ковальчака, «особлива увага зверталася на якнайширше використання основних теоретичних положень марксизму-ленінізму про соціально-економічний, суспільно-політичний і духовний розвиток суспільства, праць В. І. Леніна, матеріалів з'їздів і пленумів ЦК КПРС, виступів керівних діячів Комуністичної партії, постанов ЦК КПРС і Радянського уряду. При характеристиці господарського і культурного будівництва розширено висвітлення допомоги Комуністичної партії і Радянського уряду західним областям УРСР, а також ролі місцевих партійних організацій у житті західноукраїнського села» і т. ін. (Архів ІУ-13, арк. 117). Одночасно, відповідно до пропозицій рецензентів, вп'ятеро скорочено історичні нариси про обстежені села, а також до мінімуму – історико-економічні нариси колгоспного будівництва в них. При скороченні на чверть загального обсягу рукопису (з 19 до 14 друк. арк.), на понад наполовину зменшилася кількість статистичних таблиць (Архів ІУ-13, арк. 114–118). Натомість багато цікавих фактів, суттєвої інформації з життя і побуту селян, почерпнутих із матеріалів соціологічного дослідження і вперше введених до наукового обігу, а також авторських міркувань щодо них, вилучили, відповідно максимально згладивши всі «гострі кути», які йшли врозріз з ідеологічно вивіреними уявленнями про життя і побут жителів радянського села. Колишні співробітники ІСН згадували фразу, яка довго витала тоді в установі. На запитання одного з учасників експедиції: «Хто в селі має найбільший авторитет?» – один із респондентів відразу відповів: «Звичайно, священник». Або навели інший факт, коли керівникові чергової польової експедиції П. Максимуку видалася дуже підозрілою справна цифра про передплату селянами

журналів і газет, він перепитав літню жінку: «Кажете, що неграмотні, а виписали журнал “Комуніст України”». На це почув негайну відповідь: «Та що ви. Ним добре накривати дзбанки з молоком. Вітер не зніме, значить муха не впаде в глечик» (Борущий, Микитів, 2003).

Одержані результати дали змогу науковцям фактично спростувати постулати офіційної радянської суспільствознавчої науки про всеохопний вплив атеїстичної дійсності в регіоні, де рівень релігійності серед населення залишався значно вищим, ніж у східних областях УРСР (Архів ІУ-10, арк. 66). Це переконливо засвідчила доповідна записка відділу конкретно-соціологічних досліджень під назвою «Про необхідність поліпшення атеїстичного виховання сільської молоді в умовах західних областей УРСР. За підсумками конкретно-соціологічного дослідження» (Архів ІУ-10, арк. 18–20), яку готували для директивних інстанцій під грифом «Для службового користування» і попередньо обговорили на засіданні вченої ради ІСН 24 лютого 1971 р., однак далі архіву відділу вона не пішла (Архів ІУ-10, арк. 18–20, 248).

Наведена інформація засвідчила високі показники дотримання релігійної обрядовості серед сільської молоді у віці 16–30 років. Виявилось, що у віці 16–20 років і 21–30 років молодь часто відвідувала Службу Божу: у Дорожеві – 15 % і 30 % відповідно, у Стенятині – 18 % і 36 %, у Колодрібцях – 15 % і 36 %; молилися: у Колодрібцях – 36 % і 65 %, Мирному – 20 % і 55 %, Дорожеві – 17 % і 41 %; сповідалися у Стенятині – 20 % і 33 %, Колодрібцях – 16 % і 32 %, Мирному – 11 % і 34 % (Архів ІУ-10, арк. 69). Результати анкетного опитування, підтверджені особистими тривалими спостереженнями науковців, засвідчили, що на недільних Службах Божих у цих селах молодь у віці до 30 років становила приблизно 20 % присутніх мирян, а то й більше. Зібрані та проаналізовані дані також засвідчили хибність поширеної думки, нібито часто відвідує церкву лише малоосвічена, з низькими інтелектуальними й естетичними запитами молодь. Таке твердження не знайшло жодного підтвердження під час опитування. Було констатовано, що відповіді респондентів із п'яти обстежених сіл (Дорожева, Стенятина, Колодрібки, Мирного і Нижнього Березова, у яких проживало 8 400 осіб) показали «зовсім іншу картину». Серед молоді віком 16–20 років і 21–30 років, які систематично читали книжки, частка тих, хто часто відвідував церкву в Дорожеві становила 48 % і 47 % відповідно, у Стенятині – 88 % і 51 %, Колодрібки – 53 % і 48 %, Мирному – 60 % і 38 %, Нижньому Березові – 80 % і 43 % (Архів ІУ-10, арк. 70). Щобільше, з'ясувалося, що таких, які читають книжки, мають вдома невеликі бібліотеки (понад п'ять книжок, не беручи до уваги шкільних), телевізори і радіоприймачі, серед молоді, яка часто ходила до церкви, було не менше, ніж серед решти, яка рідко або й зовсім не ходила (Архів ІУ-10, арк. 71). Таким та подібним матеріалам, інформація яких не вписувалася в партійну концепцію радянського способу життя, не знайшлося місця в монографії.

Зрозуміло, що поза дужками в наведених відсотках залишилися інформація, яка б точніше відображала об'єктивну ситуацію з рівнем релігійності сільської молоді. Нез'ясованим залишилося: чому молода людина прийшла до церкви, як регулярно вона це робила, чи брала участь у спільній молитві з парафіянами і в чому полягав зміст її участі у Службі Божій, чи вивчила молитву й щиро молилася Богові, Його Синові і Святому Духові, чи це внутрішнє дійство, спрямоване на внутрішній зв'язок із вищим розумом, чи просто обряд, що, зрозуміло, не одне й те саме? На переконання автора доповідної записки Г. Ковальчака, тогочасна релігійність сільського населення

західних областей УРСР була певною мірою формальною і трималася «в значній мірі на традиційності» (Архів ІУ-10, арк. 67). Мовляв, найбільш влучно про це сказав в інтерв'ю колгоспник-пенсіонер із Дорожєва: «Я молюся, бо мій батько молився і дітям наказую, що Бог є» (Архів ІУ-10, арк. 67).

Узагальнюючи наведені в записці дані лише по п'яти великих селах, Г. Ковальчак зауважував, що важко встановити, наскільки вони відображали становище загалом по західних областях УРСР, де на тоді нараховувалося близько 5 000 сіл. Однак, як вважав учений, низка обставин свідчила проте, що наведені дані не могли дуже відрізнятися від середніх по західних областях і що ситуація з релігійністю молоді, зафіксована в п'яти селах не є випадковістю, винятком, а відображає загальне становище в багатьох селах регіону (Архів ІУ-10, арк. 71–72).

Ярослав Ісаєвич, розповідаючи про роботу відділу під керівництвом Григорія Ковальчака, згадував: «Я пам'ятаю висновок, який їм не дозволили опублікувати, про різницю настроїв у ставленні до релігії в Галичині і на Волині. Якщо в Галичині запитали селянина чи селянку: “Як Ви ставитеся до релігії?” – то відповідь була: “А як же можна без релігії?”. А на Волині відповідали: “Та ми вже не знаємо, чи є Бог, чи нема, чи ми за Бога, чи ми проти Бога”» (Зайцев, Ісаєвич, 2011). Григорій Ковальчак, торкаючись цього питання, зауважував, опираючись на спогади селян, що греко-католицькі священники, які раніше були в кожному з них, не відрізнялися особливою активністю порівняно зі священниками інших сіл. Та й загалом, згідно з документальними джерелами, не виділялися ці села і щодо письменності, і за рівнем громадського й культурного життя як до 1939 р., так і тепер, «тим більше в гіршу сторону» (Архів ІУ-10, арк. 72). Наведені дані засвідчували, що секуляризаційні процеси порівняно менше торкнулися місцевостей, на яких традиційно діяла Греко-Католицька Церква, де відповідно спостерігався вищий рівень релігійної свідомості.

Загалом, тільки невелика частина матеріалів соціологічних опитувань і експедиційних обстежень, які спростовували заідеологізовані постулати офіційної радянської суспільствознавчої науки, була опублікована та побачила світ у вказаній монографії.

За підрахунками Оксана Боруцької, яка в роки незалежності зробила перші спроби повернути цей матеріал у науковий світ (Боруцька, 2008, с. 239–253), маємо в ній лише чотири релігійно-обрядові висловлювання серед опитаних респондентів західного регіону. Все це, як слушно зауважує дослідниця, не тільки значно обмежило фактологічний матеріал, потенційні можливості авторів монографії щодо об'єктивного висвітлення вказаних проблем, а й знівелювало здобутки вчених щодо висвітлення світоглядних орієнтирів, духовного життя сільського населення України (Боруцька, 2012, с. 237–243).

Загалом, у 1973 р. відділ соціологічних проблем формування атеїстичного світогляду текст монографії обговорював двічі: на початку липня, коли його повернуло видавництво після постанови бюро відділення, і після доопрацювання в листопаді. На засіданні відділу 23 листопада 1973 р. було прийнято два рішення: монографія «Соціальні перетворення в західноукраїнському селі» докорінно перероблена відповідно до зауважень рецензентів і просити вченої раду рекомендувати її до друку. 11 грудня 1973 р. на засіданні вченої ради Г. Ковальчак пояснив, що автори, згідно із зауваженнями рецензентів, фактично переробили рукопис, і розкрив деталі проробленої роботи. Після заслуховування попередньо підготовлених рецензій на представлений рукопис Ігоря Свешнікова та Якова Хонігсмана, а також обговорення, монографію

в поданому вигляді рекомендували до друку (Архів ІУ-12, арк. 137–139). Книжка вийшла в 1976 р.

Хоча монографія відповідала офіційній доктрині³ (зрозуміло, що розгляд проблеми мусів відбуватися в тогочасних цензурних обмеженнях відповідно до офіційного наукового канону), у ній можна знайти чимало оригінальних сюжетів і тем, яких на той час практично не торкалися радянські дослідники. До її переваг треба віднести фахове представлення теми дорадянського села. Подавши опис географічного розташування шести сіл Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської і Волинської обл., історію їх виникнення, вказавши перші писемні згадки, у книжці на цінному архівному матеріалі показано, хоча й неповно (тут, зрозуміло, також існували свої «зони замовчування»), соціально-економічне становище західноукраїнських селян за часів Першої та Другої Речі Посполитої, Габсбурзької імперії. Ця порівняльна база дала можливість авторам монографії на основі використання різних документальних джерел, інформації, одержаної шляхом анкетування, а також бесід, записів спогадів, безпосередніх спостережень за особистим і громадським життям селян послідовно простежити еволюцію матеріальних та соціально-побутових умов їхнього життя за весь радянський період аж до початку 70-х років ХХ ст. Дослідники на основі соціологічних матеріалів й експедиційних обстежень визначили структуру доходів і споживання селян, специфіку та напрями зростання їхніх духовних запитів, соціально-професійних переміщень, вікової та статеві структури і загалом основні якісні й кількісні зміни в повсякденному житті основних категорій сільського населення регіону. Вони прагнули показати динаміку зростання грошових доходів, еволюцію житлово-побутових умов, харчування й одягу, а також визначити середню тривалість життя селян. Автори монографії при цьому використовували не лише цифрові дані, а й свідчення сільських старожилів.

З огляду на те, що саме ці питання соціального розвитку західноукраїнського села залишалися на час появи книжки маловивченими в українській науці, опубліковані матеріали мали, безперечно, наукову новизну й інформативну цінність. Не випадково книжка, яка навіть у «скаліченому» вигляді, коли науковий аналіз підпорядковувався ідеологічним настановам, пропонувала новий ракурс бачення тенденцій змін у соціально-економічному і духовному житті сільського населення Заходу України, швидко отримала низку позитивних рецензій у спеціалізованих журналах, автори яких відзначали її безсумнівну наукову і практичну цінність (Шкварець, Лановик, 1977; Стоян, Мартинюк, 1977; Мельничук, Патер, 1977). Зокрема, Ярослав Мельничук та Іван Патер констатували: «Монографія має важливе науково-методичне значення. Таке дослідження проведено в нашій республіці вперше. Досвідом авторів, без сумніву, скористаються соціологи, економісти, етнографи. Дослідження “Соціальні перетворення у радянському селі” є безперечно цінним внеском у комплекс дослідження минулого й сьогодишнього життя і діяльності селянства західних областей УРСР» (Мельничук, Патер, 1977).

Так, підготовка колективної монографії «Соціальні перетворення в радянському селі. На прикладі сіл західних областей Української РСР» була першою спробою з новаторських наукових підходів системно дослідити зміни в соціально-економічному і духовному житті сільського населення Заходу України за час радянської влади. На

³ На жаль, відсутність «доцензурного» варіанта в архіві інституту не дає можливості відновити автентичний текст монографії.

основі залучення нових джерел, насамперед матеріалів соціологічних досліджень і експедиційних обстежень, їм вдалося, долаючи чимало об'єктивних та суб'єктивних труднощів, створити широку й різнобічну інформаційну основу про реальну ситуацію в соціально-економічному житті та духовному світі західноукраїнського селянина, у його світосприйнятті, світобаченні тощо, яку автори, попри всю залежність від ідеологічних «завдань», намагалися використати у своїх текстах задля наближення до історичної істини. Проте у процесі примусового доопрацювання та редагування рукопису монографії, з огляду на цензуру, без чого публікація була неможлива, книжка, оригінальна за задумом і досі неповторна в українській соціології, значною мірою втратила первісний автентичний зміст. Унаслідок докорінної переробки та максимального достосування тексту, поданого раніше у видавництво «Наукова думка», до тогочасної політичної кон'юнктури, у новому варіанті книжки, що стала продуктом «узгодження» позицій авторів і рецензентів, авторське бачення проблеми в ній значною мірою знівельовано. Так зміст монографії, у підготовку якої було вкладено багато праці та нервів інститутських соціологів, був жорстко вписаний в офіційний науковий дискурс теми.

Значно більше суттєвої соціологічної інформації залишилося поза текстом монографії, у записаних спогадах, у сумлінно опрацьованих таблицях, фактичні дані яких не могли вписатися в межі комуністичної ідеології, і вони донині зберігаються в архіві інституту, чекаючи своїх дослідників і належної наукової інтерпретації для наближення до історичної істини. На моє переконання, вони цілком можуть бути використані в написанні конкретно-проблемних і узагальнювальних праць зі соціальної історії України ХХ ст., історії повсякденності, етнології, історичної демографії тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архів ІА-1: Архів Інституту архівознавства Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України, ф. 251, оп. 12, спр. 15, арк. 6.

Архів ІРД-1: Архів Інституту регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України, ф. 1, оп. 3-ос, спр. 283, арк. 94 зв.

Архів ІРД-2: Архів Інституту регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України, ф. 1, оп. 3-ос, спр. 396, арк. 10, 18.

Архів ІУ-1: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 68, арк. 28, 118, 127.

Архів ІУ-2: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 69, арк. 140–141.

Архів ІУ-3: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 614, арк. 1, 2, 4.

Архів ІУ-4: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 632, арк. 1–2.

Архів ІУ-5: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 705, арк. 64–66.

Архів ІУ-6: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 709, арк. 1.

Архів ІУ-7: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 802, арк. 6.

Архів ІУ-8: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 827, арк. 9.

Архів ІУ-9: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 830, арк. 73.

Архів ІУ-10: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 891, арк. 18–20, 247, 249.

Архів ІУ-11: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 928, арк. 11–12, 56.

Архів ІУ-12: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 976, арк. 112–121, 137–139.

Архів ІУ-13: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 988, арк. 84.

Архів ІУ-14: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 1010, арк. 1.

Архів ІУ-15: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 1021, арк. 87–88.

Баран, В. (1996). *Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи*. Львів.

Боруцька, О. (2008). Про релігійність сільського населення західного регіону України у 60–70-х рр. ХХ ст. *Наукові записки. Історичні науки*, 10. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 239–253.

Боруцька, О. (2012). Особливості особистої релігійності сільських респондентів Тернопільщини. *Українське релігієзнавство*, 62–63, 237–243.

Боруцький, С., Микитів, Б. (2003). Петро Максимук (1932–1992) «Як працювати, так працювати...». *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України в 2002 р. Інформаційний бюлетень*. Львів, 161.

Дашкевич, Я. (2006). Григорій Ковальчак (1928–1984), історик економіки України. До 10-річчя з дня смерті. В Я. Дашкевич, *Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів, 613–619.

Зайцев, Ю., Д., Ісаєвич, Я. Д. (ред.). (2011). *Я на сповіді сказав би. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ярославом Ісаєвичем. Документи*. Львів, 115–116.

Ісаєвич, Я. (відп. ред.). (2001). *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники*. Львів, 307.

Ковальчак, Г. І., Максимук, П. П., Голяк, В. О., Жовтанецька, Я. І. (1976). *Соціальні перетворення в радянському селі. На прикладі сіл західних областей Української РСР*. Київ, 7–9.

Матеріали до протоколів Вченої ради (списки членів Вченої ради, виписки з протоколів відділів) за 1969 р., арк. 31–34. (1969). *Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (у стадії опрацювання)*.

Мельничук, Я. С., Патер, І. Г. (1977). Соціологічне дослідження з життя радянського села [рец. на кн.: Ковальчак, Г. І., Максимук, П. П., Голяк, В. О., Жовтанецька, Я. І. *Соціальні перетворення у радянському селі. На прикладі сіл західних областей Української РСР*. Київ: Наукова думка, 233 с.]. *Народна творчість і етнографія*, 4, 94–95.

Науковий архів Президії НАН України, ф. Р-251, оп. 13, спр. 763, арк. 225.

Овчаренко, Ф. Д. *Спогади*. Київ: Оріяни, 217–219.

Рывкина, Р. В. (1989). Советская социология и теория социальной стратификации. В Ф. М. Бородин, Л. Я. Косалс, Р. В. Рывкина. (ред.-сост.), *Постижение: Социология. Социальная политика. Экономическая реформа*. Москва: Прогресс, 32.

Степаненко, В. П., Батаєва, К. В. (ред.). (2023). *Історія української соціології XIX–XXI: навчальний посібник*. Київ, 359.

Стоян, П., Мартинюк, А. (1977). Радянське село на шляхах піднесення. *Економіка Радянської України. Щомісячний політико-економічний журнал Держплану Української РСР та Академії наук Української РСР*, 6, 92–94.

Шкварець, В. П., Лановик, Б. Д. (1977). [Рец. на кн.: Соціальні перетворення у радянському селі. На прикладі сіл західних областей Української РСР. Київ: Наукова думка, 233 с.]. *Український історичний журнал*, 11, 145–146.

REFERENCES

Arkhiv Instytutu arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki im. V. Vernadskoho NAN Ukrainy, f. 251, op. 12, spr. 15, ark. 6 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy, f. 1, op. 3-os, spr. 283, ark. 94 zv. (in Russian).

Arkhiv Instytutu rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy, f. 1, op. 3-os, spr. 396, ark. 10, 18 (in Russian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 68, ark. 28, 118, 127 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 69, ark. 140–141 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 614, ark. 1, 2, 4 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 632, ark. 1–2 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 705, ark. 64–66 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 709, ark. 1 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 802, ark. 6 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 827, ark. 9 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 830, ark. 73 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 891, ark. 18–20, 247, 249 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 928, ark. 11–12, 56 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 976, ark. 112–121, 137–139 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 988, ark. 84 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 1010, ark. 1 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 1021, ark. 87–88 (in Ukrainian).

Baran, V. (1996). *Ukraina 1950–1960-kh rr.: evoliutsiia totalitarnoi systemy*. Lviv (in Ukrainian).

Borutska, O. (2008). Pro relihiinist silskoho naselennia zakhidnoho rehionu Ukrainy u 60–70-kh rr. XX st. *Naukovi zapysky. Istorychni nauky*, 10. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii», 239–253 (in Ukrainian).

Borutska, O. (2012). Osoblyvosti osobystoi relihiinosti silskykh respondentiv Ternopilshchyny. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 62–63, 237–243 (in Ukrainian).

Borutskyi, S., & Mykytiv, B. (2003). Petro Maksymuk (1932–1992) «Iak pratsiuvaty, tak pratsiuvaty...». *Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v 2002 r. Informatsiinyi biuleten*. Lviv, 161 (in Ukrainian).

Dashkevych, Ya. (2006). Hryhorii Kovalchak (1928–1984), istoryk ekonomiky Ukrainy. Do 10-richchia z dnia smerti. In Ya. Dashkevych, *Postati. Narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury*. Lviv, 613–619 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu., D., & Isaievych, Ya. D. (Eds.). (2011). *Ya na spovidi skazav by. Interviu Yurii Zaitseva z Yaroslavom Isaievychem. Dokumenty*. Lviv, 115–116 (in Ukrainian).

Isaievych, Ya. (Ed.). (2001). *Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Naukova diialnist, struktura, pratsivnyky*. Lviv, 307.

Kovalchak, H. I., Maksymuk, P. P., Holiak, V. O., & Zhovtanetska, Ya. I. (1976). *Sotsialni peretvorennia v radianskomu seli. Na prykladi sil zakhidnykh oblastei Ukrainskoi RSR*. Kyiv, 7–9.

Materialy do protokoliv Vchenoi rady (spysky chleniv Vchenoi rady, vypysky z protokoliv viddiliv) za 1969 r., ark. 31–34. (1969). *Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (u stadii opratsiuvannia)* (in Ukrainian).

Melnychuk, Ya. S., & Pater, I. H. (1977). Sotsiolohichne doslidzhennia z zhyttia radianskoho sela [Review of the book. *Sotsialni peretvorennia u radianskomu seli. Na prykladi sil zakhidnykh oblastei Ukrainskoi RSR*. Kyiv: Naukova dumka, 233 s., by H. I. Kovalchak, P. P. Maksymuk, V. O. Holiak, & Ya. I. Zhovtanetska]. *Narodna tvorchist i etnografia*, 4, 94–95 (in Ukrainian).

Naukovyi arkhiv Prezydii NAN Ukrainy, f. R-251, op. 13, spr. 763, ark. 225 (in Ukrainian).

Ovcharenko, F. D. *Spohady*. Kyiv: Oriiany, 217–219 (in Ukrainian).

Rivkina, R. V. (1989). Sovetskaya sotsiologiya i teoriya sotsialnoi stratifikatsii. In F. M. Borodkin, L. Ya. Kosals, & R. V. Rivkina. (Eds.), *Postizhenie: Sotsiologiya. Sotsialnaya politika. Ekonomicheskaya reforma*. Moskva: Progress, 32 (in Russian).

Stepanenko, V. P., & Bataieva, K. V. (Eds.). (2023). *Istoriia ukrainskoi sotsiolohii XIX–XXI: navchalnyi posibnyk*. Kyiv, 359 (in Ukrainian).

Stoian, P., & Martyniuk, A. (1977). Radianske selo na shliakhakh pidnesennia. *Ekonomika Radianskoi Ukrainy. Shchomisiachnyi polityko-ekonomichnyi zhurnal Derzhplanu Ukrainskoi RSR ta Akademii nauk Ukrainskoi RSR*, 6, 92–94 (in Ukrainian).

Shkvarets, V. P., & Lanovyk, B. D. (1977). [Review of the book. *Sotsialni peretvorennia u radianskomu seli. Na prykladi sil zakhidnykh oblastei Ukrainskoi RSR*. Kyiv: Naukova dumka, 233 s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 11, 145–146 (in Ukrainian).

Oleksandr LUTSKYI*PhD (History)**Senior Research Fellow of the Department of Contemporary History**I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7214-5872>**e-mail: loi_lviv@ukr.net*

**THE BEGINNINGS OF SOVIET SOCIOLOGICAL RESEARCH IN LVIV:
COLLECTIVE MONOGRAPH «SOCIAL TRANSFORMATIONS IN THE
SOVIET VILLAGE. ON THE EXAMPLE OF VILLAGES IN THE WESTERN
REGIONS OF THE UKRAINIAN SSR» (1976)**

The article reconstructs the main stages of the process of preparation and publication of the monograph and highlights the specifics of the research process aimed at its appearance. Attention is focused on the presence of significant internal and mainly external factors that determined the inevitable difficulties in achieving the idea that the monograph was supposed to represent. It is shown that the staff of the newly established in 1967 Department of Specific Historical Research of the Institute of Social Sciences was tasked with conducting a sociological study on «Socialist Transformations in the Western Ukrainian Village» in 1967–1971, which was to be completed by preparing a collective monograph.

The author notes that the preparation of the plan and program of a complex and large-scale project was entrusted to persons among whom there was not a single professional sociologist. Due to the lack of specialized knowledge and experience in conducting sociological research among the department's employees, their practical work, especially at the beginning, did not meet certain methodological standards. It is noted that at that time this situation was by no means an exception in Ukraine.

The study outlines the purpose of the research and the main means of achieving it. The questionnaire method of collecting information was preferred in the work, which made it possible to obtain the most possible, rich in details, mostly unique information about the social reality of the Western Ukrainian village. The main achievements of the sociologists' research work are shown, and their personal composition and specific participation in the implementation of the research project are identified. Based on the involvement of new sources, primarily materials of sociological research and expeditionary surveys, they managed to create a broad and diverse information base about the real situation in the socio-economic life and spiritual world of the Western Ukrainian peasant, which the authors, despite all the dependence on ideological «tasks», tried to use in their texts to get closer to the historical truth.

The author has shown that in the context of the historical reality of the time, when ideological pressure and censorship made it impossible to search for scientific truth, their creative efforts were doomed to failure. The article indicates that after the forced revision and editing of the monograph's manuscript due to censorship, without which its publication was impossible, the book, original in concept and still unique in Ukrainian sociology, has largely lost its original authentic content.

Key words: sociology, Department of Specific Sociological Research, Institute of Social Sciences, monograph, censorship, Hryhorii Kovalchak.